

اشعار نویافته به نام ناصر خسرو در منابع کهن

به یاد استاد بهمن سرکاراتی با خاطره
کلاس‌های درس ناصر خسرو در دانشگاه تبریز

مهدی رحیم‌پور (پژوهشگر فرهنگستان زبان و ادب فارسی)

مقدمه

در خرداد ماه ۱۳۸۹، برای درخواست تصویری از نسخه دیوان بهاء‌الدین ساوجی، شاعر قرن هشتم، به کتابخانه مدرسه سپهسالار رجوع کردم؛ قضا را به اشتباه، تصویری از نسخه‌ای دیگر را به من دادند که ارزش آن کمتر از ارزش نسخه درخواستی من نبود و آن جنگی بود که، اخیراً پس از چاپ، به جنگ «عبدالکریم مداح» مشهور شد.^۱ در محتوای جنگ، آنچه بیشتر جلب توجه کرد یکی قصیده‌ای بود منسوب به کسائی مروزی که محمدحسین حکیم آن را در نامه فرهنگستان (حکیم، ص ۶۱-۶۲، همراه با تصویر

(۱) درباره این جنگ (محفوظ در کتابخانه مدرسه سپهسالار به شماره ۷۰۹۷) و محتوا و ارزش و مختصات آن ← دانش‌پژوه و منزوی، ج ۴، ص ۹۱؛ حکیم، ص ۵۸-۶۰. مشخصات کتاب‌شناختی چاپ آن به شرح زیر است:

تشیع و ولای اهل بیت در ادب قدیم فارسی (جنگ عبدالکریم مداح، موزخ ۸۴۹)، به کوشش امینه محلاتی، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، تهران ۱۳۹۰.

اصل، در صفحات ۶۳-۶۵) به چاپ رساند. دیگری قصیده‌ای بود به مطلع
ایا گرفته تو اندر سرای جهل مقام تھی ز دانش و غرقه میان بحرِ ظلام
(جنگ، ص ۱۵۳-۱۵۵)

که به ناصر خسرو نسبت داده شده اما در دیوان او نیامده است. در جنگ‌ها و سفینه‌های
دیگری به جست‌وجوی اشعاری از ناصر خسرو پرداختم که در چاپ‌های دیوانش
نیامده باشند و حدود سی بیت دیگر از این دست یافتم. در اثنای کار، متوجه شدم
قصیده‌ای که در جنگ عبدالکریم مدّاح به نام ناصر خسرو آمده از او نیست و، با اندکی
اختلاف، در دیوان سوزنی سمرقندی (ص ۲۷۴-۲۷۵) آمده است هرچند از نظر سبکی با
قصاید سوزنی نیز تفاوت دارد. برای اطمینان خاطر، به واریسی بیشتر در دیوان‌ها و
سفینه‌ها و تذکره‌ها دست زدم با این دغدغه که مبدا ابیات نویافته از شاعر دیگری باشد
و تاکنون، در آن منابع، این ابیات را ندیدم و به این نتیجه رسیدم که، تا زمان پیدا نشدن
دلیلی در ردّ انتساب این ابیات به ناصر خسرو، می‌توانم آنها را از آن او معرفی کنم
هرچند، در مواردی، تفاوت سبکی آنها با شیوه او محسوس است.

چاپ‌های دیوان ناصر خسرو

قدیم‌ترین چاپ دیوان ناصر خسرو، به تصحیح ابن‌الحسین عسکر اردوبادی الاصل تبریزی،
به سال ۱۲۸۰ ق در تبریز صورت گرفته است.^۲

(۲) اردوبادی هدف خود از چاپ دیوان ناصر خسرو را جلب توجه همگان به صنعت چاپ در شهر تبریز ذکر کرده است. وی می‌نویسد: «در این اوان میمنت نشان که به یمن اقبال شهریار عادل... شمس‌تہ طاق و شمع‌تہ خرگاه، فر اسلام، ناصرالدین شاه - خلد لله ملکه و سلطانه - مملکت ایران - صانها لله عن طوارق الحدان - مجمع جرف و صنایع و منشأ تحف و بدایع گشته، خصوصاً عمل طباعت که، درین فن شریف، دارالسلطنه تبریز - صینت عن التهیز - بر سایر ممالک ایران فایق است، دیوان حکیم ناصر خسرو علوی - قدس سره - به طرزى که شاهد این مدعا تواند بود، حسب‌الفرمایش مخدوم معظم و مکرم، آقا علی اصغر، خلف مرحوم مبرور حاجی نصرالله تاجر تبریزی مشهور به شالچی - اعلی الله مقامه - در کارخانه میرزا محمدحسین، ولد آقارضا، رئیس اهل طباعه، مطبوع آمد و، در مقابله و تصحیح آن، به قدر امکان اهتمام شد؛ اگر نقضی داشته باشد، آن را حمل بر عدم سعی و مراقبت نفرمایید که نسخه متعدد به جهت کمیابی ممکن نگردید. راقمه الأقل الأحقر ابن‌الحسین عسکر اردوبادی الاصل تبریزی المتمکن، فی شهر ذی‌قعدة الحرام من شهر سنه ۱۲۸۰». (ناصر خسرو ۱، چاپ سنگی، ص ۲۷۶-۲۷۷)

در ابتدای این چاپ، ترجمه رساله‌الدنامه فی زادالقیامه به قلم تقی‌الدین کاشی آمده که به ناصر خسرو منسوب شده است.^۳ (ناصر خسرو ۱، ص ۲۷۷)

چاپ بعدی دیوان ناصر خسرو چاپ سنگی مورخ سال ۱۳۱۴ قمری در تهران است همراه با سفرنامه شاعر. در سال ۱۹۲۶ نیز، منتخبی از دیوان وی در کلکته چاپ شد که جنبه درسی داشت و گویا، در دانشگاه کلکته، اشعار شاعر، بر اساس همین چاپ، به طلاب درس داده می‌شد.

اولین چاپ انتقادی مهم که، به کوشش نصرالله تقوی و علی اکبر دهخدا و سید حسن تقی‌زاده و مجتبی مینوی، بر اساس چاپ سنگی ۱۳۱۴ تهران و مقابله با نسخه‌هایی که مشخصات آنها دقیق و علمی وصف نشده همراه با آنچه در برخی جُنگ‌ها به نام ناصر خسرو آمده اما در نسخ خطی دیوانش نیست صورت گرفته است. تقسیم کار گویا چنین بوده که دهخدا به تحقیق درواژه‌های مهجور دیوان پرداخته، تقی‌زاده مقدمه‌ای در احوال و افکار ناصر خسرو نوشته، و مینوی نسخه‌های خطی را معرفی کرده است. رساله‌های سعادت‌نامه و روشنایی‌نامه همچنین رساله‌ای مختصر در جواب نود و یک فقره سؤالات فلسفی و منطقی و طبیعی و نحوی و دینی و تأویلی مضمون قصیده‌ای هشتاد بیتی از آن یکی از شعرای متقدم بر ناصر خسرو نیز در این چاپ درج شده‌اند. (ناصر خسرو ۲، مقدمه مینوی، ص صب)

۳) این رساله مختصر تنها یک‌بار، در سال ۱۲۸۰ قمری، آن هم به صورت سنگی و با شمارگان بسیار محدود همراه با دیوان ناصر خسرو چاپ شده است. اگرچه انتساب آن به ناصر خسرو درخور تأمل است (← مقدمه تقی‌زاده بر دیوان ناصر خسرو، ص سا-سب) از این نظر که تقی‌الدین کاشی، تذکره‌نویس و کاتب معروف قرن دهم، آن را به زبان فارسی برگردانده و در تذکره خلاصه‌الاشعار و زیده‌الافکار، ذیل مدخل ناصر خسرو نقل کرده مهم است. کسانی، به اشتباه، ترجمه این رساله را به تقی اوحدی بلیانی نسبت داده‌اند. حتی رضاقلی‌خان هدایت - و، به تبع او، برخی فهرست‌نگاران - در ابتدای گزیده دیوان ناصر خسرو (نسخه خطی محفوظ در کتابخانه ملی به شماره ۱۱۸۹)، ضمن درج این رساله، به اشتباه، ترجمه آن را به صاحب عرفات‌العاشقین نسبت داده است. اما به خصوص از تصریح تقی‌الدین کاشی در خلاصه‌الاشعار کاملاً روشن می‌گردد که ترجمه این رساله از آن اوست. صرف نظر از خلاصه‌الاشعار و تذکره‌های هفت اقلیم (ج ۲، ص ۸۹۵-۸۹۹) و آتشکده آذر (۲۰۲-۲۰۸) - که هر دو، به نقل از خلاصه‌الاشعار، خلاصه‌ای از این رساله را آورده‌اند - نسخه‌های خطی مستقلی از این رساله در برخی کتابخانه‌ها محفوظ است (← درایتی، ج ۵، ص ۸۳۷). نگارنده متن این رساله را، همراه با مقدمه‌ای حاوی نقل قول‌های گذشتگان درباره صحت و سقم انتساب آن به ناصر خسرو، با مقابله چند نسخه، آماده کرده که به زودی چاپ خواهد شد.

مهم‌ترین و انتقادی‌ترین چاپ موجود به تصحیح مینوی و محقق است که، در سال ۱۳۵۳، بر اساس نسخه‌های قدیم و نسخه‌های چاپی و چند جنگ و سفینه مهم صورت گرفته است. (← ناصر خسرو ۳)

چاپ دیگری، به کوشش جعفر شعار و کامل احمدنژاد، در سال ۱۳۷۸ منتشر شده (← ناصر خسرو ۴) که مزیت خاصی بر چاپ‌های پیشین ندارد و ظاهراً به عنوان کتاب درسی دانشگاه تهیه شده است.

اشعار نویافته و منابع آنها

سی و دو بیت شعر نویافته منسوب به ناصر خسرو در هیچ‌یک از چاپ‌های یادشده نیامده‌اند. نگارنده، در جست‌وجوی اشعار منسوب به ناصر خسرو، سفینه‌ها، مجموعه‌ها، تذکره‌ها و فرهنگ‌های بسیاری را مرور کرد که، از میان آنها، تنها منابعی معرفی می‌شوند که این ابیات در آنها دیده شده‌اند.

جنگ ملاصدرا، از محمد بن ابراهیم صدرالدین شیرازی (۹۷۹-۱۰۵۰)

این جنگ، که در اوایل قرن یازدهم آماده شده، حاوی اشعار و مطالبی از متون کهن است. نوع انتخاب سخنان حایز اهمیت است. این جنگ گویا به خط خود ملاصدراست که، در خاندان ملامحسن فیض کاشانی، از نسلی به نسل دیگر منتقل شده تا به دست مصطفی فیض کاشانی، مصحح آن، رسیده است (← صدرالدین شیرازی، «سخن آغازین»، ص ۹). به گفته فیض کاشانی، (← همان، «پیشگفتار»، ص ۳۹)، این مجموعه، به سال ۱۰۰۴، در محضر ملامحمدباقر داماد نوشته شده و، در چند جای آن، دست خط او دیده می‌شود (در مورد این جنگ ← چترائی، ص ۴-۱۰). چند بیت از ناصر خسرو در این جنگ مندرج است که چهار بیت آن در دیوان او نیامده و نویافته شمرده می‌شوند. این جنگ، در سال ۱۳۸۸ با مقدمه‌ای کوتاه از حسن واعظی، به چاپ رسیده است.

سفینه انیس الخلوه و جلیس السلوه، مسافر بن ناصر الملطوی (حدود ۸۰۰ ق)

این مجموعه بسیار مهم (محفوظ به شماره ۱۶۷۰ در کتابخانه ایاصوفیه استانبول) حاوی اشعار فارسی بیش از صد شاعر و همچنین اشعار عربی و سه رساله منشور است که مسافر بن ناصر الملطوی، در قرن هشتم، آن را برای مطالعه مخدوم‌زاده خود، ضیاءالدین

امیر محمود فرزند امیر جلال‌الدین عمر بک، گردآوری کرده است که محمدافشین وفایی و ارحام مرادی، از همان نسخه، با مقدمه‌ای عالمانه، چاپ عکسی به دست داده‌اند (← ملطوی). در این جنگ، اشعار نسبتاً درخور توجهی از اشعار ناصر خسرو آمده است که بیشتر آنها در دیوان وی مضبوط است. حتی ابیاتی از مثنوی روشنائی‌نامه نیز در این جنگ دیده می‌شود. اما چهار بیت در این جنگ به ناصر خسرو منسوب شده که در دیوانش نیامده است.

جنگ ۲۴۴۶ دانشگاه تهران

جنگ بسیار مهمی است که در قرن یازدهم کتابت شده است. به درستی دانسته نیست که گردآورنده آن کیست؛ اما بررسی اجمالی آن نشان می‌دهد که یکی از اصلی‌ترین منابع آن تذکره عرفات‌العاشقین است. شادروان باستانی‌راد، در ابتدای نسخه، چند سطر در معرفی آن آورده است. به شمارش او، حدود پانزده هزار بیت از قریب ششصد و پنجاه شاعر، از قرن چهارم به این سو، در این جنگ مضبوط است و باستانی‌راد فهرستی از شاعران نیز به دست داده است. در صفحات ۱۷۱ و ۱۷۲ جنگ، خط و تصحیح ملک‌الشعرا بهار و، در صفحه ۲۵۷، خط عباس اقبال آشتیانی دیده می‌شود. تعداد قابل توجهی از اشعار ناصر خسرو در این جنگ مندرج است که شماری از آنها در دیوانش نیامده است.

سفینه سعدالهی، از سعدالهی (شاعر قرن ۸)

این سفینه از مهم‌ترین سفینه‌های قدیم شعر فارسی است و به شماره ۵۳۴ در کتابخانه مجلس (سنای سابق) محفوظ است. از محتوای خود این سفینه برمی‌آید که جامع آن سعدالهی نامی از شعرای قرن هشتم است.^۴ نکته قابل توجه در خصوص سفینه سعدالهی اینکه، این سفینه نسخه‌ای دیگر از سفینه گنج‌بخش است که مورد مراجعه استادان و

۴) سعدالهی، در برگ‌های ۱۹۷ و ۲۲۶ همین سفینه، ابیاتی از اشعار خود آورده است. در جنگ «۵۳-د» کتابخانه دانشکده ادبیات دانشگاه تهران (ص ۱۷۲)، قطعه‌ای از وی مندرج است. همچنین، در جنگ تقی‌الدین کاشی محفوظ به شماره ۱۰۶۶ در مرکز احیاء (ص ۹۱)، چند بیت از او آمده است.

محققان بوده است.^۵ این سفینه حاوی اشعاری از هشتاد و هفت شاعر فارسی‌گوست که برخی از آنها هستند ابی‌المعالی نحاس، اثیرالدین اخسیکتی، اثیر اومانی، بدیع‌الدین ترکو، جمال‌الدین محمد عبدالرزاق، رفیع‌الدین ابهری، سعد بهاء، شرف‌الدین شَفَرُوَه، شرف‌الدین مقبل کرمانی، فخرالدین خالد، فخرالدین مبارکشاه، نجم‌الدین حسن شهرویه، نزاری، یحیی‌المشاط کرمانی. در فهرست کتاب‌های خطی کتابخانه مجلس سنا، این نسخه به اشتباه به سید عمادالدین محمدحسین الهی همدانی اسدآبادی منسوب شده است که نادرست است (← دانش‌پژوه و انواری، ص ۳۴۰).^۶ ابیات زیادی از حکیم ناصر خسرو در این سفینه مضبوط است که دو بیت آن در دیوان وی نیامده که آن دو بیت را ما در اینجا نقل کرده‌ایم.

مجموعه اشعار شماره ۵۹۷۶ کتابخانه مجلس شورای اسلامی

سفینه‌ای است شامل اشعار بیش از سی شاعر فارسی‌سرا که برخی از آنها هستند: عمادی غزنوی، سیدمطهر، رشید و طواط، عنصری، اثیرالدین اومانی، ابوالفرج رونی، سید حسن اشرفی، رودکی. این نسخه، به اظهار فهرست‌نگار، در قرن ۱۱ قمری کتابت شده است (← حائری، ج ۱۷، ص ۳۵۴-۳۵۵). از ناصر خسرو، چند بیت در این جنگ مضبوط است که در اینجا ابیاتی را که در دیوان وی نیامده‌اند آورده‌ایم.

مجمع‌الشعرا، گردآورده سالار (قرن نهم)

این مجموعه یکی از سفینه‌های مهم شعر فارسی است گردآورده سالارنامی (زنده تا سال ۸۰۹) که می‌گوید از فرزندان خواجه رستم خوریانی بسطامی است و دیوانی دارد. وی مناصب اداری نیز داشته است. در این سفینه، بیش از بیست و هشت هزار بیت شعر فارسی شامل رباعی، غزل، قصیده، قطعه، و ترجیع‌بند از ناصر خسرو، شمس طبسی، شرف‌الدین رامی، کمال هاشمی، عبدالرحیم خلوتی، میرکرمانی، و دیگر شاعران مندرج است. نسخه آن (محفوظ به شماره ۵۳۰ در کتابخانه مجلس، سنای اسبق) در قرن

۵) نسخه خطی دیگری از این سفینه، به شماره ۴۴۹، در مجموعه یحیی توفیق کتابخانه سلیمانیه استانبول محفوظ است.

۶) این سفینه، با تصحیح و تحقیق نگارنده، آماده چاپ به نفقه کتابخانه مجلس شورای اسلامی است.

نهم کتابت شده است (← دانش‌پژوه و انواری، ص ۳۲۹-۳۳۵). شمار درخور توجهی از ابیات ناصر خسرو در این سفینه آمده است.

صِحاحُ الفُرسِ، محمّد بن هندوشاه نخجوانی

لغت‌نامه‌ای فارسی به فارسی تألیف شده در قرن هشتم؛ شهرت آن بیش از آن است که در اینجا معرفی شود. این فرهنگ، به تصحیح و تحقیق عبدالعلی طاعتی، در سال ۱۳۵۵ چاپ و منتشر شده است. در آن، ابیات بسیاری از شعرای قدیم از جمله ناصر خسرو، به عنوان شاهد، نقل شده است. سه بیت از ابیات ناصر خسرو مندرج در آن در دیوان شاعر نیامده است که ما در اینجا آن ابیات را نقل کرده‌ایم.

ابیات نویافته از ناصر خسرو

جنگ ملاصدرا (تمهید مصطفی فیضی کاشانی، ص ۳۶۴)

نفس چگونه برآرم به صبحِ صدقِ وفا	که روزگار شبِ تیره شد به دولتِ ما
چگونه از سرِ سوزی نفسِ زخم که چو شمع	سریم نیست که هر دم ز تن کنند جدا
مرا مصیبت ازین سخت‌تر نخواهد بود	که در مصیبتِ خویشم نمی‌کنند رها
بگشت غصه... ^۷ بِأَرْدَلِ الْأَحْوَالِ	رسید قِصَّةُ دَرْدَمِ بَه غَايَةِ الْأَقْصَا ^۸

سفینه أنیس الخلوّه و جلیس السّلوّه (مسافر بن ناصر الملطوی، حدود ۸۰۰ ق، برگ ۶۷ پشت)

هان تا نبری ظن که جهان جای درنگست	واندر پی شهدی که چشیدی نه شرنگست
انده پی سور آید و شادی پی محنت	وین هردو ز تأثیرِ شب و روز دو رنگست
مغرور مشو گرچه جهان با تو به صلح است	غمگین منشین گرچه فلک با تو به جنگست
بر دولتِ ده روزه مکن تکیه براندیش	کانشا مَثَلِ شیشه و دیوانه و سنگست ^۹

جنگ ۲۴۴۶ دانشگاه تهران (ص ۷۱۳)

صبا مشاطگی از سر گرفتست چمن را باز در زیور گرفتست

(۷) کلمه‌ای از مصرع افتاده است. شاید هجرم بوده باشد. (۸) کذا، درست: غایه

(۹) این ابیات، در تاریخ اولجایتو (کاشانی، ص ۲۲۴)، بدون ذکر نام شاعر نقل شده است.

زمین از سبزه چون لعل لب یار قباي فُستقی دربر گرفتست
ز بوی زلف مشکین بنفشه همه روی زمین عنبر گرفتست
چو مستان در میان باغ نرگس به یاد روی گل ساغر گرفتست
طبیعت از طریق نقشبندی هزاران خرده بر زرگر گرفتست^{۱۰}

جنگ ۲۴۴۶ دانشگاه تهران (ص ۷۱۲): مجموعه اشعار ۵۹۷۶، کتابخانه مجلس شورای اسلامی (ص ۱۴)

این جهان را قدیم نتوان کرد کار وی مستقیم نتوان کرد
آنکه را مُحدث آفرید خدای به دعایی قدیم نتوان کرد
اندر اینجا که نیست جای مُقام خویشان را مقیم نتوان کرد
خویشان [را] به قول کافر بر در عذاب جحیم نتوان کرد
کوردل را که مغز تیره بود به نصیحت^{۱۱} فهیم نتوان کرد
دل ز ندیق پاک نتوان داشت^{۱۲} سُفها را حکیم نتوان کرد
بر گیاهوارگان به چاره و زرق^{۱۳} گرگ را دل رحیم نتوان کرد
دشمن و دوست را به کامه خویش جز به زر و به سیم نتوان کرد
بتوان زرق کرد با همه کس با خدای کریم^{۱۴} نتوان کرد
بتوان رفت بر عصا بر کوه معجزات کلیم نتوان کرد
طبل بتوان^{۱۵} زدن به زیر گلیم بانگ او در گلیم نتوان کرد

مجمع الشعرا (ص ۴۹۸) هر کجا من بوم بدید نیاید^{۱۶}
گرچه بد گویدم همی بدگو

(۱۰) ابیات اول و سوم و پنجم این قطعه در زنگی نامۀ بخاری (ص ۴) آمده ولی نام شاعر ذکر نشده است. دو بیت دوم و چهارم جای دیگری دیده نشد. (۱۱) جنگ مجلس: هیچ جایی
(۱۲) جنگ مجلس: ساخت (۱۳) جنگ ۲۴۴۶: هر [درست: بر] گیاهوار بر بجاره [= به چاره] و زرق
(۱۴) جنگ مجلس: حکیم (۱۵) اصل: نتوان
(۱۶) شاید صورت درست مصراع دوم چنین باشد: هر کجا من بوم بدی ناید. همچنین است در نسخه.

صحاح الفرس (ص ۱۴۱)

به عدل او بود از جور بدگش رستن
به خیر او بود از شر این جهان پرواس*
* نجات یافتن، خلاص شدن

همان (ص ۱۴۴)

تو پاک باش و ز ناپاک هیچ باک مدار
وگر جهان همه فرناس شد مشو فرناس*
* فرناس، غافل، نادان طبع، کم‌مایه

همان (ص ۱۴۵)

بباف اگر بتوانی ز علم سقلاطون*
که علم منطق ابریشم است پاک از لاس*
* سقلاطون، پارچه ابریشمی زردوزی شده
* ثقاله پیله ابریشم

سفینه سعدالدین الهی (برگ ۸۴ رو)

گویی که میزبان سپهر از برای ما
نهاد بر بساط زمین هیچ مایده
یک چند بود معده و نانی و این زمان
نان هست و معده نه ز جهان پس چه فایده

مجمع الشعر (ص ۴۹۸)

جواب از من جفا یابی که گویی
نجویم جز همان کز من بجویی
شنودی گر ندیدیستی که از کوه
جواب هو چنان یابی که گویی

در جنگ محمود نقیب شیرازی، که به سال ۸۲۷ در شیراز گردآوری و کتابت شده (بشری)، غزلی ذیل نام ناصر خسرو آمده که انتساب قطعی آن به حکیم ناصر خسرو احتیاط زیادی را می‌طلبد. چه، اولاً زبان غزل با زبان حکیم تا حدی متفاوت است. ثانیاً ناصر خسرو، در دیوانش، اصلاً غزل ندارد. به علاوه، محتوای ابیات اصلاً با محتوای غزل همخوانی ندارد. ثالثاً تخلّصی که در این شعر آمده «ناصر» است در حالی که ناصر خسرو عمدتاً «حجّت» تخلّص می‌کرد. نگارنده، در منابع، برای یافتن سراینده این ابیات، کاوش کرد به ویژه به دیوان‌های ناصر بخارایی و اشعار به جا مانده از ناصر بجه‌ای نیز سر زد و این ابیات را نیافت.

جنگ محمود نقیب شیرازی (برگ ۳۶۲ پست)

دندانِ آز برکش تا بی‌نیاز گردی
گردن مکش چو مردان از زیر چرخِ گردان
یک مهره‌ای است عالم وین چرخ حقه او
بیرون فتادی ای جان در حیرتِ طبیعی
گنجشکی ار ضعیفی خود را به باز در باز
در بارگاهِ عشاق ناصر تو یک قدم زنه
محرم شو اندرین ره تا اهلِ راز گردی
تا بر سرانِ عالم گردن‌فراز گردی
بازیگری لطیفی گر حقه‌باز گردی
بینی بسی عجایب گر زانکه باز گردی
چون خورد باز گشتی خود عین باز گردی
سلطان اگر نباشی باری ایاز گردی

منابع

- آذربیدلی، لطفعلی بیگ، آتشکده آذر، با مقدمه و تعلیق سید جعفر شهیدی، نشر کتاب، تهران ۱۳۳۸.
بشّری، جواد، «مجموعه لطافت و منظومه ظرافت» (جنگ محمود شاه نقیب)، نسخه پژوهی، دفتر سوم، تهران ۱۳۸۵، ص ۵۲۳-۵۹۸.
تشیع و ولای اهل بیت در ادب قدیم فارسی (جنگ عبدالکریم مدّاح موزخ ۸۴۹)، به کوشش امینه محلاتی، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، تهران ۱۳۹۰.
جنگ اشعار، نسخه خطی شماره ۷۰۹۷ کتابخانه مدرسه سپهسالار.
چترائی، مهرداد، «سروده‌های نویافته در جنگ مآصدرا با نگاهی به تصحیح رسایل ادبی حکیم مآصدرا»، گزارش میراث، شماره ۴۲ و ۴۳ (آذر- اسفند ۱۳۸۹)، ص ۴-۱۰.
حائری، عبدالحسین، فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی، ج ۱۷، چاپخانه مجلس، تهران ۱۳۴۸.
حکیم، محمدحسین، «قصیده‌ای نویافته از کسایی»، نامه فرهنگستان، دوره دهم، ش ۴، شماره مسلسل ۴۰ (زمستان ۱۳۸۷)، ص ۵۶-۶۶.
دانش پژوه، محمدتقی و بهاء‌الدین علمی انواری، فهرست کتاب‌های خطی کتابخانه مجلس سنا، ج ۱، انتشارات مجلس شورای اسلامی، تهران ۱۳۵۹.
دانش پژوه، محمدتقی و علی نقی منزوی، فهرست کتابخانه سپهسالار، انجمن ایرانی فلسفه و علوم انسانی، تهران ۱۳۴۶.
درایتی، مصطفی، فهرستواره دست‌نوشته‌های ایران «دنا»، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، تهران ۱۳۸۹.
رازی، امین‌احمد، تذکره هفت اقلیم، تصحیح، تعلیقات و حواشی سید محمد رضا طاهری «حسرت»، چاپ دوم، سروش، تهران ۱۳۸۹.
زنگی بخاری، محمد بن محمود بن محمد، زنگی‌نامه (شش رساله و مقامه و مناظره)، به کوشش ایرج افشار، توس، تهران ۱۳۷۲.
سالار، مجمع الشعرا، نسخه خطی شماره ۵۳۰ کتابخانه مجلس سنای سابق.

- سعد الهی، سفینه اشعار، نسخه خطی شماره ۵۳۴ مجلس سنای سابق.
سوزنی سمرقندی، دیوان، تصحیح و مقدمه ناصرالدین شاه‌حسینی، امیرکبیر، تهران ۱۳۳۸.
صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم، جنگ، تمهید مصطفی فیضی کاشانی، به کوشش حسن واعظی، انتشارات اطلاعات، تهران ۱۳۸۸.
کاشانی، ابوالقاسم عبدالله بن محمد، تاریخ اولجایتو، به اهتمام مهین همبلی، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، تهران ۱۳۴۸.
کاشی، تقی‌الدین، خلاصه اشعار وزیده الافکار، نسخه‌های خطی شماره ۵۰۳۴ و شماره ۲۷۲ ف، کتابخانه مجلس شورای اسلامی.
مجموعه اشعار، نسخه خطی شماره ۲۴۴۶ دانشگاه تهران.
مجموعه اشعار، نسخه خطی شماره ۵۹۷۶ کتابخانه مجلس شورای اسلامی.
ملطوی، مسافرین ناصر، سفینه تیش الخلوه و کدیس السلوه، چاپ عکسی نسخه خطی شماره ۱۶۷۰ کتابخانه ایاصوفیا (استانبول)، به کوشش محمدافشین وفایی و ارحام مرادی، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، تهران ۱۳۹۰.
ناصرخسرو (۱)، قبادیانی، دیوان، به کوشش ابن‌الحسین عسکر اردوبادی الاصل تبریزی، تبریز ۱۲۸۰ قمری.
— (۲)، دیوان قصاید و مقطعات، به ضمیمه روشنائی‌نامه و سعادت‌نامه و رساله‌ای مثنوی، به تصحیح نصرالله تقوی، مقدمه سید حسین تقی‌زاده، و مجتبی مینوی و شرح لغات از علامه دهخدا، مطبعه مجلس، تهران ۱۳۰۴-۱۳۰۷.
— (۳)، دیوان اشعار، تصحیح مجتبی مینوی و مهدی محقق، چاپ هشتم، دانشگاه تهران، تهران ۱۳۸۸.
— (۴)، دیوان، متن انتقادی همراه با شرح ابیات، به کوشش جعفر شعار و کامل احمدنژاد، پیام امروز، تهران ۱۳۷۸.
نخجوانی، محمد بن هندوشاه، صحاح‌الفرس، به اهتمام عبدالعلی طاعتی، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، تهران ۱۳۵۵.
نقیب شیرازی، محمود، مجموعه لطافت و منظومه ظرافت، نسخه خطی دانشگاه کمبریج، میکروفیلم شماره ۸۴۳ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.
هدایت، رضاقلی خان، منتخب دیوان ناصرخسرو، نسخه خطی شماره ۱۱۸۹ کتابخانه ملی.

□